

УДК 94(=163.41)(497.5)"18/19" ; 316.752(=163.41) ;
323.1(=163.41)(497.5)"18/19"

Др Радош Љушић*

СРПСТВО ДВОВЕРНИХ ДАЛМАТИНСКИХ СРБА (НА ПРИМЕРУ МАРКА МУРАТА И НИКОДИМА МИЛАША)

Аутор разматра питање верске поделе српског народа од средњег века до тридесетих година 20. столећа. Иако је ова појава распрострањена на целокупној територији на којој живе Срби, аутор се у овом раду бави само Србима у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској. Познато је да су Срби на тим просторима били припадници римокатоличке и православне вере. Тежиште истраживања стављено је на време 19. и почетка 20. века. Основно питање којим се аутор бави јесте улога вере као интегративног и дезинтегративног фактора у формирању српске нације. Будући да је тематика сложена и да је неопходно било посветити јој више простора, аутор се ограничио на представљање овог деликатног питања на основу уверења двојице истакнутих Срба римокатолика Марка Мурата и православног епископа Никодима Милаша. На крају је аутор изнео свој став о три српске заблуде у погледу односа вере и српске нације.

Кључне речи: *Српска нација. Православна, римокатоличка и исламска вера. Национални програми. Политичке странке. Српске заблуде.*

*Сваки Србин који се превјери,
Просто вјеру што загри другу,
Но му просто не било пред Богом,
Што оцрни образ пред свијетом,
Па се звати Србином не хоће.*

(Његош, Шћепан Мали)

1. НАЦИЈА И ВЕРА

Европљани су се после крсташких ратова посебно бавили верским питањем у 16. веку, у време Реформације. У низу догађаја који

---

* Аутор је редовни професор Филозофског факултета Унивезитета у Београду, rados.ljusic@open.telekom.rs.

су обележили ову епоху важно место припада Тридестогодишњем рату (1618–1648), највећем верском рату у Европи, рату северно-европских протестаната и јужноевропских римокатолика немачке народности, уз учешће скоро свих европских држава, чија је битна последица равноправност вера: римокатоличке и свих облика протестантизма. Аугсбуршким верским миром (1555) римокатоличка и протестанска вера (све варијанте, посебно – англиканска) постале су равноправне, а уведен је принцип: „Чија је земља, његова је и вера“ (*Cuius regio, illius religio*).

Током 16. и 17. века решавано је и решено питање равноправности вера у Европи, пре свега код Немаца, Чеха и осталих европских народа, изузимајући Балкан. У исто време Балканом је суверено владало моћно Османско царство, у којем је ислам био неприкосновена државна вера, уз знатну толеранцију других вера. Изузетно сложен и замршен верски проблем, који је битно утицао на обликовање скоро свих нација, лакше је појмљив ако се уочи да је већа разлика између римокатолицизма и православља, него између римокатолицизма и протестантизма. Она је још већа између хришћана (православних, римокатолика, протестаната), с једне стране, и муслимана, с друге стране. Римокатолици и протестанти у Европи били су знатно мање у контакту с исламом од православних, тако да је ова чињеница битно утицала на етничке и верске односе на Балкану. Отуда уверење да је на Балкану верска подела била сложенија и јача од оне у Европи.

У Европи су у 16. и 17. веку вођени углавном, верски ратови, док су на Балкану од 14. до краја 20. века вођени и етнички и верски ратови, који су најчешће били испреплетени. Ове разлике битне су када се сагледава улога вере у настанку нација у Европи и на Балкану. Верски фактор је играо већу улогу на Балкану и дуже је трајао него што је то био случај са Европом.

Када се у формирању нације узме у обзир верски фактор, слободни смо да предложимо следећу типологију нација: нација једне вере са избором – српска нација; нација једне вере без избора – хрватска нација; нација две вере са избором – немачка и чешка нација; нација три вере са избором – албанска нација; нација више вере са избором – америчка нација.

Упоредимо на почетку српско формирање нације с албанским и хрватским примером. И Срби и Хрвати су нације с једном вером, с тим што Хрвати нису имали избор, будући да су припадали само једној вери – римокатоличкој. Срби су, за разлику од Хрвата, имали избор, могли су да створе нацију трију вера (православне, римокатоличке и исламске), двеју (православне и римокатоличке, православне и муслиманске) или једне (православне). Могућност настанка српске нације од Срба римокатолика и Срба муслимана била је немогућа, чак никада није разматрана, као ни могућност настанка српске нације

само од Срба римокатолика или само од Срба муслимана. На сличном путу у обликовању нације, знатно после Срба, нашли су се Албанци. Албанци су створили нацију трију вера – муслиманске, римокатоличке и православне. Римокатолици живе на северу албанског етничког простора који је ближи Риму, муслимани настајују средишњи део, а православни јужни део, ближи Цариграду. Није познато колико су им Срби служили као пример. Српски национални интегративни процес разликовао се од хрватског и албанског по могућности избора и по верској толеранцији ова три етничитета, при чему су Срби, први суседи оба поменута народа, етнички веома измешан народ.

Подела српског народа на три вере оставила је најдубљи могући расцеп у српском народносном (националном) бићу, с несагледивим последицама. Екмечић сматра да се југословенски национални покрети не могу упоређивати с европским пошто јужнословенски народи нису израсли у један народ. Томе се супроставила црква: „Религија је остала вододелница нације, а то је основно правило“. Међу карактеристикама национализма типа „судњег дана“, навео је верску нетолеранцију као подлогу политичког и војног окупљања.¹

2. СРПСКО СРЕДЊОВЕКОВНО ТРОВЕРЈЕ И СТАПАЊЕ СРПСТВА С ПРАВОСЛАВЉЕМ

Верско јединство Срба није постојало ни у средњем веку. У историографији није довољно проучено време пре христијанизације извршене у 9. веку. Верско питање се знатно искомпликовало после 1054. године, а још више продором Турака и нестанком српских средњовековних држава. Не упуштајући се у ово питање подробније, истичемо само верску поделу Срба на три дела, устаљену већ у 13. веку. Благојевић о томе пише: „српски народ је већ почетком 13. века био подељен између три цркве: православне, католичке и ‘Цркве босанске’. Оваква подела онемогућила је националну хомогенизацију у средњем веку, а то је опет погодно политичком партикуларизму“.² Он се није посебно бавио питањем односа вере и нације, иако у књизи постоји поглавље „Стабилизовање династије и српске нације“ (посвећено искључиво 13. веку). Неки аутори представљају богумиле („Црква босанска“) као српске протестанте.³

Неспорна је чињеница да су Срби још од средњег века подељени на припаднике трију вера, при чему су две конфесије остале

¹ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790 1918*, Просвета, Београд 1989, 15. Ову идеју Екмечић често понавља у својим делима.

² *Српска државност у средњем веку*, СКЗ, Београд, 2001, 130.

³ Лујо Бакотић, *Срби у Далмацији од пада Млетачке републике до уједињења*, Геца Кон, Београд 1938, 187.

непромењене – православна и римокатоличка. Од ових двеју вера, данас практично више нема Срба римокатолика, а ако се понеко тако осећа или исказује, на било који начин, то су само појединачни случајеви. Остали су само Срби православни и они данас чине српску нацију, шта год под њом разумевали. Што се тиче богумила, српских протестаната, они су највећим делом прихватили ислам, те ни њих одавно нема. Стога они у обликовању српске нације нису имали непосредну улогу, али јесу посредну, која се продужила деловањем потурчењака (међу којима су били и православни, у већем броју, као и римокатолици, у мањем броју). У односу на средњи век, у новом веку муслимани су заузели место богумила. Међутим, разлика међу њима није безначајна. Она се манифестовала у томе што су богумили толерисани у средњовековној босанској држави, док је иза муслимана стајало моћно Османско царство. Српско средњовековно тровеље није у повести српског народа оставило последице какве је оставило нововековно, те је и ова чињеница битно утицала на обликовање српске нације.

С турском превлашћу Српство се постепено поистовећивало с Православљем, те су етнички и верски чинилац постали јединствен стуб српске нације. До овог споја дошло је одмах после пада српских земаља под Турке,⁴ да би се у дуговековном ропству сасвим учврстило. „Није српство постало из православља, али му је ово дало оквир, подршку, заштиту и брус. Мада настали потпуно независно један од другог, српство и православље су се после тако углавили једно у друго, тако привезали и укопчали да се више нису могли одвајати: нити је код нас могао бити Србин а да није православан, нити православац а да није Србин... Чак је прост свет често идентификовао те појмове: веру је називао српском, народност православном“, писао је Лазо Костић.⁵

Када се повела полемика између „Српског листа“ и „Нашег доба“, Михаило Полит Десанчић је писао Лазару Томановићу 1887: „Хоћете ли ви да се тучете са Хрватима? Или хоћете оне Србе като-

⁴ Јован Цвијић је изричит: „Јасно се види да су се *православље и српска народност*, чије је међусобно прожимање почело још од светога Саве, потпуно стопили крајем XV века“, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Завод за уџбенике, Београд 1987, 263, а на другом месту: „Напоследку снажно и умином еруптивно јачање и ширење високе националне свести код Срба, и све потпуније стапање православне вере с народношћу“ *Балканско полуострво*, Завод за уџбенике, Београд 1987, 302 (подв. Ј.Ц.).

⁵ „Католички Срби“, *Српска национална традиција*, ЗИПС, Српска радикална странка, Београд 2000, 219. Пре Лазе Костића о овоме је писао и Светозар Прибићевић: „Али је идентификовање православне вере са српском народношћу ускоро постало тако, да је свака српска делатност међу католицима била немогућа, тако да је име Србин било ограничено само на православне“, *Диктатура краља Александра*, Београд 1958, 6.

лике, који неће да су Срби, да присилите да су Срби?... Ви се тужите на Хрвате у обзиру Босне и Херцеговине, а што да кажу Хрвати о Србима у Хрватској и Славонији, те у бившој Крајини, који се братиме с Мађарима и подупиру Тису и Хедерварија? Ми се нијесмо борили против Хрвата него против владине већине у сабору; противу оне бечке отрови којом је Беч преко Бана Јелачића и Патријарха Рајачића у Подунављу растровао наш народ неистином, да су Срби само они који су православни; а Хрвати да су сви они који нису православни“. Десанчић је подвлачио да су он и Ловро Павловић утицали да „Српски лист“, попут „Српског далматинског магазина“, буде орган Срба „без разлике вјероисповједи“. Иако развој српског римокатоличанства од средњег века до 19. столећа није истражен, слободно се може рећи да је српско национално питање добило особит вид васкрсавањем Срба римокатолика.⁶

3. ДРЖАВА, НАЦИОНАЛНИ ПРОГРАМИ, НАЦИЈА

Постоје бројне дефиниције нације и веома богата литература о овом важном питању у повести сваког народа. Овде поменимо две дефиниције истог значења, будући да су могле да утичу на обликовање српске нације и да су добар пример за разматрање ове теме. Жан Жак Русо је међу првим дао сажету дефиницију: „Нација, једна и недељива“. Угледајући са на њега, Јохан Каспар Блунчли је заговарао исту идеју: „Свака нација – једна држава. Свака држава – једно национално биће“. Најбољи пример на Балкану овог и оваквог поимања нације јесте Бугарска, која је чак Уставом (1991) нашла за сходно да изједначи државни суверенитет, територијални интегритет и *јединство нације*.

Држава је битан фактор у обликовању нације према Блунчлијевој дефиницији и схватању Русоа, за разлику од других мишљења која су вери давала првенство. Када је реч о српској нацији, ова два фактора, уз језик и етничко порекло су доминантни.

Српски национални програми утицали су, мање или више, на формирање српске државе, посредно и нације. Доскоро се веровало да су Срби имали само један национални програм – „Начератаније“ Илије Гарашанина (1844). Историографији је познато још неколико сличних планова: „Српске сједињене државе“ Константина Николајевића (1848), па све до „Нишке декларације“ владе Краљевине Србије (1914).⁷

⁶ „На сваки начин појава Срба католика од врло великог је замашаја“, Л. Томановић, *Из писана умрлих и заслужних Срба*, 35–36.

⁷ Опширније Радош Љушић, „Српска, великосрпска и југословенска држав на политика Србије (1804–1918)“, *Велика Србија. Истине, заблуде, злоупотребе*,

Од свих српских државника 19. и 20. века Илија Гарашанин је био највише обузет идејом српске државности – његова највећа опсесија била је *држава*. У једном његовом рукопису, који није сачуван у целини, налазимо неколико карактеристичних погледа о држави. Рукопис је настао после „Начертанија“, средином 19. века. Из рукописа сазнајемо да су српском државнику била позната дела Монтескијеа – *L' Esprit de lois* и Русоов *Contract social*. Претпостављамо да је под утицајем ових француских мислилаца дошао до свог суда о држави (можда га је и преузео од њих): „Држава је природно-нуждно условије историчног бића народа, ван државе човек нема живота нити историје; због тога свако човеческо дејствовање почиње тек с државом“. Срж његовог програма је будућа српска држава, уједињена на начелу народности (националности). Дакле, у првом плану је етничко порекло Срба, српски етницитет, вера и конфесионална подељеност нашли су се на маргини његових разматрања. Чак би се могло рећи да су и супростављени. Гарашанин пише у „Начертанију“: „Треба на то ићи да се два народа, источно православни и римокатолички међу собом о својој народној политици разумеду и сложе, јер само тако може се са добрим успјехом ова политика следовати“. У следећој реченици није довољно јасан шта подразумева под „двема частима народа ондашњих“, да ли је мислио на Србе православне и Србе римокатолике, или на Србе и Хрвате. У сваком случају, он разликује два народа, а то могу бити: српски – римокатолици и православни, и српски и хрватски. Код Гарашанина верски фактор постао је претежнији над државним у обликовању нације („два народа, источно православни и римокатолички“), што је у оно време, код Срба, била уобичајена појава.

У будућој српској држави „једна од главних основа назначавала се: начело пуне вјерозаконске слободе. Ово начело мораће свима християнима, а ко зна да по времену и неким мухамеданцима? допасти се мора и задовољити их“. Гарашанин се заложиио за верске слободе трију вероисповести, с тим што је православу и римокатоличку подвео под једну – хришћанску, чиме је подвукао да је правио велику разлику између муслимана и двеју хришћанских вероисповести. У овом цитату збуњује синтагма – „неким мухамеданцима“, из које се не може извести закључак да ли је реч о муслиманима турског или српског етничког порекла. За Гарашанина је Бошњак Србин и он подразумева под српским јединством народно јединство Срба и Бошњака, који припадају трима верама: 1) „мухамеданској

САНУ, Београд 2003, 287 314; исти, *Књига о Начертанију*, БИГЗ, Београд 1993. У литератури и у уџбеницима историје за основне и средње школе помиње се само „Начертаније“ и „Нишка декларација“. У нашем уџбенику *Историја* за седми и осми разред основне школе, као национални програми, унети су „Начертаније“ и „Српске сједињене државе“.

вери прешавши“, 2) „источног вјероисповеданија“ и 3) „католички Бошњаци“.

Ови наводи упућују на закључак да су за Гарашанина постојали Срби трију вера – православне, римокатоличке и исламске. У будућој српској држави они би били *народносно/национално, тј. етнички јединствени и у верском погледу равноправни*. У будућој држави уједињеног српског народа, предност је дао етницитету над конфесијом. Српски државник није се посебно бавио тиме да ли ова два проблема, етнички и конфесионални (при чему је други проблематичнији), могу правити потешкоће око уједињења и после уједињења. Држава је тако заузела треће место у формирању нације.

Не разликује се битно ни Николајевићев план о „Српским сједињеним државама“ од Гарашаниновог „Начертанија“, који нуди мухамеданцима иста верска и грађанска права као и православним. Николајевић не спомиње Србе римокатолике, будући да се проширење српске државе, о којем је правио начертаније, односило само на Османско царство.⁸

Мада су многи историци обратили пажњу на текст Вука Караџића „Срби сви и свуда“, нико није имао смелости да га посматра као национални програм. Он је, међутим, несумњиво национални програм иако није настао с тим циљем, написан 1836, а објављен 1849. године. Спис је значајан за ову тему зато што је Караџић међу првим уочио и истакао поделу српског народа на три вере („закона“) и указао на проблеме које ова верска подела намеће у обликовању српске нације, као и на могућности и немогућности заједничког живљења Срба трију вера. Као Вук Караџић, тако је и Тома Ковачевић, римокатолички свештеник, писао да у Турској живе Срби трију вера.⁹

У време настанка поменутих националних планова, када су многе личности сложено радиле са чувеним српским државником Илијом Гарашанином, Срби православни и Срби римокатолици (Матија Бан, Тома Ковачевић), чак и Хрвати (Стеван Хркаловић, Јосип Јелачић), сачувана је од заборава једна од вреднијих заједничких радњи на националном уједињењу јужнословенских народа. Демократско-панславистички клуб радио је на присаједињењу Далмације Хрватској, а затим и на уједињењу Хрватске са Србијом. Матија Бан и Стеван Хркаловић веровали су да је то „југословенска ствар“. Ову идеју подржао је и Сабор у Сремским Карловцима (Мајска скуп-

⁸ Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, 109,160, 161, 163, 171/2.

⁹ Вук Стеф. Караџић, „Срби сви и свуда“, *Етнографски списи*, Сабрана дела XVII, Просвета, Београд 1972, 31-48. У наш уџбеник *Историја* за трећи разред гимнзије општег и друштвено језичког смера представили смо Вуков спис „Срби сви и свуда“ као један од три национална програма из прве половине 19. века.

штина) који је прокламовао „политички савез“ Српске Војводине и Троједне краљевине. Одлуку Срба из Угарске прихватио је Хрватски сабор, а бан Јосип Јелачић је о српско-хрватском јединству писао влади у Београду 8/20. маја 1848: „Србљи и Хрвати јесу један народ и једна братја од прастарих временах, о томе нема овуда никакве сумње, а наша ће јединствена заслуга у овом природном од почетка свиета богом утврђеном братинству бити ако, одбацивши стари јарам незнањства и глупости, првобитно јединство и слогу у самом диелу и политичком смислу међу једнородну братју уведемо, ако један другог будемо у свакој невољи бранили и потпомагали“. Обећао је да ће српски и хрватски народ, чиме је несвесно противуречио да су један народ, бранити до последње капи крви. Апеловао је на јединство, јер је у њему видео снагу Срба и Хрвата. „А жеље њихове да банови хрватски буду бирани наизменце из западне и источне виере, а тако исто и војводе српског народа да се један пут из једног, а други пут из другог виероисповеданија узимају, најпосле и министри да буду једнаким диелом Хрвати и Србљи, јесу праведне и ми се овдије при постављењу званичниках по таквом основу, кои свим жељама одговара, већ и владамо. Министри бити ћеду сигурно половином Хрвати, а половином Србљи“.¹⁰

Када су Срби на Јадранском приморју пошли „новим путем“, обнављајући и заговарајући Вукову идеју о Српству трију вера, нису наишли на пожељан пријем, али их је спасавало „Начело Народности, које искључује вјероисповиједи“, писао је један од поборника ове идеје, Лазар Томановић.¹¹

4. СРПСКО ТРОВЕРЈЕ У ПРОГРАМИМА ПОЛИТИЧКИХ СТРАНАКА

Ни програми српских политичких странака, као ни национални програми, нису се посебно бавили троверјем српског народа и начином решења овог проблема.

Мајска скупштина (1848), чији ће закључци служити будућим страначким програмима на просторима Јужне Угарске, помиње српски „раскомадан народ“, али при томе се не мисли на територијалну већ на верску расцепканост. Благовештенски сабор (1861) помиње само „Србе православно-источне вере“, светог Саву као патрона, а језик и писмо као битне одреднице народа. Српске странке у Хабзбуршкој монархији, углавном, захтевају признање српског имена, равноправност ћирилице и латинице, равноправност римокатоличке и право-

¹⁰ *Грађа за историју српског покрета у Војводини, 1848 1849*, Београд 1952, 258, 306, 349 (средно Радослав Перовић).

¹¹ „Из писама умрлих и заслужних Срба“, *Нови живот* XXVI, 7/1926, 203.

славне вере. Тако Великобечкеречки програм (1869) преузима мисао о „раскомаданом народу српском“ и залаже се за слободу вероисповести и равноправност. Српство трију вера у програму Српске народне слободоумне странке не постоји.

Само једна српска странка у Хабзбуршкој монархији, и то са простора Даламције, одступила је од оваквог поимања вере и нације. *Програм Српске странке на Приморју* (1880) више пажње поклања верској подели српског народа. Борећи се за слободу савести Срби у Далмацији усвојили су начело „изгладити вјерске опрјеке и мржње, које су по Словене убитачне биле, а особито по нас Србе, кидајући нам народност на вјерске странке“. Будући да су *Српски лист*, орган странке, покренули Срби православни, нису заборавили да узму у „одбрану киту Срба католика, у којима ћемо сигурно наћи пријатеља и од вјере и од узданице“. С обзиром на то да становнике у Босни и Херцеговини ословљава са „једнокрвна браћа“, јасно је да ова странка заступа интересе Српства без обзира на њихову припадност, иако то изреком не каже. Лазар Томановић, један од учесника на скупштини акционара при оснивању страначког гласила, *Српског листа*, каже да је то „орган Срба без разлике вјере (1879)“.¹²

Српски глас је 22. августа 1890. године прештампао Караџићев текст „Срби сви и свуда“, чиме је потврдио своје уверење о националном јединству српског народа, иако верски раздвојеном на три вере. Два месеца касније у коментару Вуковог чланка, *Српски глас* је писао: „свуда један народ, један језик и обичај – Срби сви и свуда“!

И ревидирани *Програм Српске напредне странке на Приморју* (1903) задржава ово одређење: „Српску народну странку, која признаје Српство трију вјера, руководе у њезину раду народносна и вјерска спољашњост и правичност“.¹³ Смисао делатности овог гласила био би да се народност не сме идентификовати са вероисповешћу.

Странке у Србији и Црној Гори овим питањем нису се бавиле, али јесте српска организација у Босни и Херцеговини. У *Програму рада народа у Босни и Херцеговини* (1904) стоји: „Да све вјере и вјероисповести буду једнаке и слободне, равноправне у сваком погледу – и да се уклони досадашње протежирање и прекомерно и ванредно потпомагање римске вјере и римског становништва, да се строго

¹² „Наш је програм био, да пишемо о народним стварима без обзира на вјероисповиједи српског народа уопште по програму ‘Српског листа’“; затим да раде „да Србе без разлике вјероисповиједи здружимо“, Л. Томановић, „Из писама умрлих и заслужних Срба“, *Нови живот*, XXVI 6, 9, 1926, 167, 194, 263; Василије Крестић, Радош Љушић, „Програми и статуту српских политичких странака“, *Књижевне новине*, Београд 1991, 97; Софија Божић, *Политичка мисао Срба у Далмацији*, ИНИС, Београд 2001, 48.

¹³ В. Крестић, Р. Љушић, *Програми*, 257; С. Божић, *Политичка мисао*, 53, 58, 95.

казне сви преступи агената римске пропаганде, изигравање прописа о пријелазу из једне вјере у другу, *насилног поримокатоличавања*, и сва вређања и отештавања других вјера, *да се уклоне из јавне службе сви дошљаци римски пропагатора*, а нарочито да се уклоне из земље домородци (*sic!*, ако се не мисли на римокатолике), јер исти непрекидно стварају вјерске немире и трзавице“ (курзив Р. Љ.). У *Програму* се истиче да свака вероисповест требало би да има верско-просветну самоуправу, да се оне могу повезивати са својим магицама изван Босне и Херцеговине, да држава сразмерно потпомаже све вере, посебно верски подмладак и да се престане са фаворизовањем и прекомерним помагањем римокатоличког подмлатка. Коначно, Српска народна странка у Босни и Херцеговини (1907) залаже се за слободу вере и верску аутономију свих верописповести.

У програмима политичких странака верском питању, с изузетком Српске странке на Приморју и Српске организације у Босни и Херцеговини, није поклоњена неопходна пажња, рекло би се да је оно скоро занемарено. Чак ни „Устав“ и резолуције Српске народне организације у Отоманској царевини не поклањају овоме никакву пажњу, будући да је читав рад посвећен Србима православним, док се Срби муслимани и не помињу.¹⁴

5. ДВОВЕРНИ ДАЛАМАТИНСКИ СРБИ О ТРОВЕРЈУ СРПСТВА

Од пада Млетачке републике Даламција је била под аустријском управом (1797–1805, 1813–1918), а у међувремену под француском (1805–1813). Овде се посебно сагледавају Срби који су живели у Даламцији и Јадранском приобаљу – Дубровачкој републици и Боки Которској.¹⁵ Званично је то била, од 1817. године, Краљевина Даламција у оквирима Хабзбуршке монархије. Од 1867. године, од реорганизације државе, припадала је аустријском делу Аустро-Угарске монархије. Седиште провниција Даламције било је у Задру, службени језик био је италијански, имала је свог губернатора и земљаску владу (од 1850. Намесништво са намесником), а од 1861. свој покрајински Сабор.

Највише Срба римокатолика било је на јужном Јадрану, од Дубровника до Улциња. Према званичним пописима Даламација је

¹⁴ В. Крестић, Р. Љушић, *Програми*, 292, 382, 423 и даље.

¹⁵ Средњовековна хрватска држава простирала се на територији Даламције од Нина до Книна, али се њено име проширило до Клека под Млецима. „За наше доба Даламација се простирала до Клека, тако је између ње и Боке био простор дубровачке Републике до Суторине“, пише Л. Томановић, „Из писама умрлих за служних Срба“, *Нови живот* XXVI, 12/1926, 355.

имала 1900. године 593.000 становника, од тог броја православних 96.000. Срби римокатолици нису издвојени овим пописом. Бакотић наводи цифру од око 120.000 Срба, од којих је римокатолика било између 20.000 и 25.000.¹⁶ Око 1870. године било је 82% римокатолика, 17% православних и 1% осталих. Само је у Боки Которској и на Црногорском приморју било више православних од римокатолика. У северној Далмацији живело је највише православног становништва, око 70%.¹⁷

Православну црквену организацију тек су Французи уредили, тако да је Даламација од 1808. имала једног православног епископа – Венедикта Краљевића. Епископска столица и богословија били су у Шибенику, а од 1838 (односно 1841) у Задру. Епископија у Боки основана је 1870. године са седиштем у Котору.¹⁸

Прву половину 19. века обележио је покушај процеса унијаћења посредством епископа Краљевића. Унијаћење је захватило понајвише места Дрниш, Врљику, Кричку и Баљак. Године 1832. било је 46 унијата, 1833 – 152, али ови подаци су непотпуни. Унијатске парохије биле су у Кричкама и Баљаку. Временом се број унијата повећао: 1846. у Даламацији је било 878 унијата: општина дрнишка – 694, врличка – 148, книнска – 33, макарска – 2 и задарска – 1. Унијата је било свега 1,1% од укупног броја православних Срба – 79.770. Године 1901. било је унијата у само три парохије: кричкој – 36, баљачкој – 7, врличкој – 29, укупно 72 унијата, што указује да се број унијата знатно смањио, чак за 806. Дакле, процес унијаћења у Далмацији није имао значајан успех и он је заустављен, напором православних Срба и Српске православне цркве. У процесу однарођавања Срба, унијаћење је било скоро безначајно од осталих видова римокатоличеза, које је временом Далматинске Србе увело у корпус хрватске нације.

Национална свест Даламатинаца била је у повоју до Револуције 1848/9. године. Њу је одржавала само српска црква и ретке културне институције, попут *Српског даламатинског магацина* (1836–1873). Уредник Божидар Петрановић је истицао српско порекло Даламатинаца („планинштаци су сви порекла славено-србског“), али вер-

¹⁶ Л. Бакотић, *Срби у Далмацији*, 5; С. Божић, *Политичка мкисао Срба у Далмацији*, 30–31.

¹⁷ Раде Петровић, *Национално питање у Даламацију у XIX стољећу*, Свјетлост, Просвјета, Сарајево 1982, 18, 46, 194, 248.

¹⁸ Римокатоличка црквена организација у Далмацији и на Јадранском приморју била је знатно разгранатија: надбискупије у Задру и Бару, бискупије у Шибенику, Сплиту, Хвару, Дубровнику и Котору. Још је неповољнији однос православног и римокатоличког свештенства – 11% према 89%, док је конфесионални однос становништва био повољнији – 17% према 82%, Р. Петровић, *Национално питање у Далмацији*, 44–46.

ски подељени на православне и римокатолике. Он је у језику видео обједињујућу српску снагу: „Ако је различити верозакон толико дуго времена источне и западне цркве Далматина растављао, једнога од другог а отуђивао, њих унапредак треба један сасвим обћени језик да међусобно веже“.¹⁹ Неуморни будилац Српства није прихватио Вукову језичку реформу, али је био свестан разорне моћи верске поделе српског народа.

Његов наследник Ђорђе Николајевић писао је о различитим називима за расејани српски народ и његово национално нејединство: Раци, Илири, Сервијани, Кршћани, Морлаци, Власи. Томе је додао: „Немојмо мислити да је што друго Црногорац а друго Србијанац, да је што друго Херцеговац а друго Далматинац, да је што друго Бокел а друго Сремац, да је што друго Бошњак а друго Банаћанин и Бачванин. Не, Браћо, немојмо тако мислити. Ми (смо) сви рођена браћа. Ми смо сви овејани чисти Срби. Ми сви једним Србским језиком говоримо. Ми смо сви потомци силнога Цара Душана“.²⁰ *Српско даламатински магазин* се борио против унијаћења, био веран православљу и сматрао Србима и припаднике других двеју вера, особито римокатолике.

Дуго је слови/е/нство била једина национална свест у Далмацији. Разлика је постојала само у погледу вере – конфесионална, на римокатолике и православне. У модерном поимању националне свести, све до средине 19. века, српска и хрватска свест била је неразвијена. Хрвати и Срби су у време постојања Народне странке наступали јединствено. Срби су народњачке идеје шездесетих и седамдесетих година 19. столећа више и искреније прихватили од Хрвата. Њих је понајвише делила идеја о сједињењу Даламције са Хрватском и Славонијом.²¹ Српско-хрватско јединство обновиће се тек у време политике „Новог курса“, с почетка 20. столећа.

***

Покрет који је оживео римокатоличко Српство у Дубровнику и на просторима Дубровачке републике, као и у Боки Которској, био

¹⁹ Бранка Прпа Јовановић, *Српско даламатински магазин 1836 1848*, Сплит 1988, 55.

²⁰ Б. Прпа, *Српско даламатински магазин*, 79.

²¹ Постојала је и неразвијена идеја о сједињењу Даламције са Босном и Херцеговином. Никола Томазео је 1848. године писао: „Кад би се Даламација сјединила с Хрватском, добило би се мало, али кад с Даламацијом буду једно Босна и Херцеговина, тада ће се моћи наша провинција одијелити од Италије, и можда цијела говорити једним језиком“, Р. Петровић, *Национално питање у Даламацији*, 66, 92.

је спонтан. Павле Поповић је међу првим запазио ову појаву: „Док се у северној Далмацији и Боки покрет традиционално везивао за веру, и Српство за православље, дотле се у Дубровнику покрет јавио чист, еманципован од других обзира, готово упркос тим обзирима. Ту се први пут католици огласише Србима. Ту се створи католичко Српство“. У Дубровнику и његовом ближем залеђу, посебно Конавлима, није било православних Срба, као у северној Далмацији и Боки Которској, те је покрет имао извесне посебности. Бројни листови, часописи, календари, штампарије, чак и „Матица српска“, учинили су Дубровник важним културним центром Српства. „Не сме се заборавити, да је Дубровник већ годинама жариште великосрпског покрета, који је нарочито захватио градску интелигенцију“, пише аустријски писац Херман Бар у књизи *Далматинско путовање*, Берлин 1909. Међу Србима римокатолицима било је и свештеника, попут каноника Ивана Стојановића, Јакова Групковића и Андрије Мурата. За дум Ивана је Павле Поповић написао да је био Вуков следбеник и да је сваки даном бивао све већим Србином, а Лазо Костић да је „персонификација српства католичке вере“, назван још и „челик-карактер“ услед „свог отвореног и неустрашивог србовања“, којем су се дивили Антун Фабрис и Милан Решетар. Лујо Бакотић за све њих каже да им, уз сву оданост Српству, „никад није падало на памет да се одрекну католичке цркве.“ Иван Стојановић, нестор дубровачких Срба, изрекао је мисао у листу „Дубровник“, битну за разумевање проблема којим се овде бавимо: „Србин си по роду и по обичајима; у српству ти је једини спас; вјера ти ни најмање не пријечи да будеш Србин“.²²

Срби римокатолици били су свесни верске осетљивости и трудили су се да учине што могу да избегну верске свађе и сукобе, о чему пише Никола Гради у програму *Дубровачког гласа* (1885): „Главна ће нам правило бити да *избегавамо вјерске зађевице*. Нама је сваки Србин једнак и мио, *ма које вјере био...* Признајемо да је сваком своја вјера света и мила, а да она у поганој руци *раздваја браћу истога имена, исте крви и истога поријекла*“, курзив Р. Љ).²³ Они

²² Павле Поповић, „Дум Иван Стојановић“, *Дубровачке студије*, СДПП IV, Завод за уџбенике, Београд 2000, 428-429; К. Милутиновић, *О покрету Срба католика*, 39-40; Л. Бакотић, *Срби у Далмацији*, 183, 189. Лазо Костић се још као дете дивно римокатоличким Србима, називајући их апостолима и трибунима Српства. „Сваки ми је изгледао бескрајно велик, недостижив. И срећан сам што ми се на крају живота пружила прилика да им се у име Српства мало одужим: да их споменем, да их отргнем од заборава, да им изразим постхумну захвалност“, Л. Костић, *Католички Срби*, 216, 221, 236-239, 243, 254. Наводимо још одељак из писма Групковића Томановићу из 1899: „Сила је Српству све отела: остао је једино глас челичности и јединства, па сад лукавство Бечко, по својим заточницима, по којима је од Хрватства далматинског ругло учинила...“, Л. Томановић, *Из писама умрлих и заслужних Срба*, 354-5.

²³ К. Милутиновић, *О покрету Срба католика*, 61.

покрећу *Дубровник*, „календар католички, православни, мухамедански и јеврејски“, с циљем да служи „цјелокупноме српскоме народу без разлике вјере и земље“, а штампан је латиницом да би продро и код Срба римокатолика (1897).

Седам година пошто је престао да излази *Српско даламатински магазин* у Дубровнику, Срби северне Даламције покренули у Задру *Српски лист* (1880, од 1888. *Српски глас*), гласило Срба без разлике вероисповести. Вуково опредељење о Србима трију вера, односно да се народност (нација) не сме идентификовати са вероисповешћу, био је и остао основни мотив гласила. Сваки покушај, па и Друштва светог Саве из Београда, да се поистовети Српство са Православљем, наилазио је на оштру осуду листа. Гласило далматинских Срба замерило је Друштву светог Саве што је у свом програму заступало интересе Срба једне, а не све три вере. Зато и не чуди што су његови уредници посматрали хрватско-српски сукоб у Даламцији, Хрватској и Славонији као сукоб римокатоличанства и православља. Појава двоименог народа (Срба и Хрвата) потиче отуда што се добар део православних Срба покатоличио и насилно примио име хрватско. „Хрватство је у нас новост, што су нам попови унијели, док је наше Српство од вјекова“, писао је *Српски лист* 1887. године. Ово гласило упорно се држало становишта да су Хрвати у Даламцији пореклом покатоличени Срби, а не посебан народ, и понајвише стога задржао је став да је „лудорија у пуном 19. вијеку дијелити народе по вјери“, јер би таква подела, у то време, већ означавала раздеобу на националној основи.

Било би погрешно када бисмо *Српски лист/глас* окарактерисали као искључивог заступника идеје о српству трију вера. Његови уредници и сарадници били су свесни римокатоличког утицаја, снаге римског клерикализма, унијаћења, те су у *православљу* видели „одбрамбени механизам којим се његов народ штити од агресије Рима“.²⁴

И Српска странка и њено гласило били су за аутономију Даламције и њено задржавање у оквирима аустријског дела монархије, а против сједињења с Хрватском и Славонијом. Они су увидели да би у оквирима аутономне Даламције лакше очували свој национални идентитет, док би их уједињење са Хрватском и Славонијом увукло у борбу с Хрватима и њиховом идеологијом о „политичком народу“. Срби у Даламцији били су за јединство Хрватске и Славоније, без уједињавања са Даламацијом.

Смрћу Саве Бјелановића (1897) Српска странка на Приморју поделила се на две струје: 1) на круг око Бјелановића који је наставио да негује идеју „Српство трију вјера“ и 2) на присталице Ни-

²⁴ Опширније С. Божић, *Политичка мисао*, 59 63, 67, 77.

кодима Милаша, који су се залагали да странка добије „искључиви православно-клерикални печат“. Полемика *Српског гласа* и *Дубровника* Антуна Фабриса потврђивала је ову слику о подели странке на два тора. *Дубровник* је остао до краја на линији Саве Бјелановића о Србима без разлике вере. До разлаза је коначно дошло 1900. године.

„По свему судећи, то је био сукоб (у странци) између далматинског православног севера и римокатоличког југа, а манифестовао се кроз однос према Хрватима. Срби римокатоличке вере показали су се, морамо закључити, политички веома далековидим: знајући да се хрватска мисао увек лако укорењивала тамо где је западна црква имала своје поклонице, нису дозвољавали да се то, по ко зна који пут, понови...“. За неколико деценија Словинство је нестало и „Дубровник је, први пут у својој историји, постао хрватски град. За остварење добро замишљене идеје о ‘српству трију вера’ није било времена“, пише Софија Божић.²⁵

6. МАРКО МУРАТ И НИКОДИМ МИЛАШ О СРПСТВУ

Историографија се није озбиљније бавила Србима римокатолицима, иако је из њихових редова потекао велики број прворазредних интелектуалаца. Они су остали по страни, чак и иза Срба исламске вероисповести.²⁶

Срби римокатолици били су у одбрани Српства чак радикалнији од православних, али то није био чест случај. Наводимо један такав

²⁵ Софија Божић, „Српска народна странка у Краљевини Далмацији“, *Зборник о Србима у Хрватској* 4/1999, 108, 114; Ранка Гашић, *Нови курс Срба у Хрватској (Србобран 1903 1914)*, Просвјета, Загреб 2001, 178.

²⁶ Указујемо само на неке радове посвећене овој теми: Лазо М. Костић, „Католички Срби. Политичко историјска расправа“, *Српска национална традиција, Сабрана дела VI*, Београд 2000, 213 294; Никола Жутић, *Срби римокатолици заковани Хрвати*. „Срби сви и свуда“ „Хрватске земље“ без Хрвата, Српска радикална странка, Београд 2006; Светозар Борак, *Срби католици*, СД „др. Јован Рашковић“, Нови Сад 1998 и навођени радови у напоменама овог текста. Неке запажене књиге, нпр. Р. Петровића, *Национално питање у Далмацији* и не помиње Србе римокатолике, осим узгредно у две реченице. Коста Милутиновић писао је о овом питању два пута, из два различита угла. У књизи *Војводина и Далмација 1760 1914*, Институт за изучавање историје Војводине, Нови Сад 1973, посматрао је ово питање с позиција марксистичке историографије, негативно настројен према православној и римокатоличкој цркви (клерикализму, користећи за прве и израз „великосрпска искључивост“, с. 156). Када је помињао имена Срба римокатолика није наводио њихово верско и етничко опредељење, као да су те чињенице непознате, небитне и забрањене (нпр. Антун Фабрис, с. 354). Кад су се политичке прилике у Југославији промениле, Милутиновић је изменио мишљење, па је у раду *О покрету Срба католика у Далмацији* дао изузетно драгоцен преглед овог проблема, користећи овај појам и у наслову. А оба рада написана су на основу истих извора и исте литературе.

пример, пре осврта на погледе Мурата и Милаша на двоверне Србе Даламтинце. Др Ловро Павловић-Лучић, Србин римокатолик, није признавао Хрвате као народ, те је у *Српском гласу* коментарисао Вуков програм: „Како ће читатељи ласно схватити, суштина је Вукова чланка у томе, да наш народ нема, нити може да има, већ само једно народно име, тј. име српско; да осим овога нема другог народног имена, и да су остала, као Даламатинци, Хрвати, Славонци, Дубровчани, Босанци, Црногорци, итд. напросто имена појединих мјеста у којима живе српски народ, или имена појединих нарјечја српског језика. По томе они Даламтици, Хрвати, Славонци, Дубровчани, Босанци, итд., *који неће да су Срби*, немају никаквог народног имена, него се називљу по имену мјеста у којем станују, или нарјечја којим говоре: а кад би се *укоријенила ова крупна погрјешика у означавању народног имена, када би се српском народу и српском језику наметнуло више имена, тј. имена политичких индивидуалности*, мјеста, или нарјечја, *тада би се народност раздробила, мјесто једне природне, постало би више извјештачених народности, као даламатинска, хрватска, дубровачка, босанска* итд., које би се по програму туђиле једана од друге истичући међусобне историчне, политичне и културне разлике, и тако би се народ расуо, ослабио би своју природну крјепост, *изгубио би способност да се уздржи и да се развије као остали народи, те би га нестало*“ (курзив Р. Љ). Кад је реч о националном имену, он се надовезивао на Ђорђа Николајевића, али је био нешто јаснији и категоричнији. И док се у понеким текстовима *Српски лист* двоумио да ли је реч о једном народу са два имена или више имена, Ловро Павловић је био начисто: „Сви смо ми један народ: Далматинци као и Ерцеговци, Хрвати као и Бошњаци, сви смо ми Срби“. И, на послетку, донео је недвослмислен закључак: „Ако нећемо да смо Срби, онда немамо никаквога народног имена“.

Иначе, Павловић је био велики противник клерикализма, и православног и римокатоличког. „Православном Српству супротстављати Католичко Хрватство – у томе је лежала сва снага поповска – и то је оборено на велику корист народног јединства, и на утјеху католичких либерала, који ће јамачно у Српству наћи природну заштиту против клерикалне море.“ Римокатолички Срби, уверава нас Павловић, били су добра спона са либералним Хрватима римокатолицима.²⁷

Неспорна је чињеница, прихватили или спорили тумачења римокатолика Павловића, да се српски народ расуо по неколико линија: верској, територијалној и државној. Усуд тог расула су више српских нација пониклих од једног народа широм балканског простора, на шта је, с правом, упозоравао трроверне Србе видовити Павловић још 1890. године!

²⁷ „Бистрење“, *Српски глас*, 22.08.1890, 34 према С. Божић, *Политичка ми сао*, 53, 64; Ј. Томановић, *Из писама*, XXVI 9, 1926, 264.

6.1. Ставови Марка Мурата

Шта су о Српству у Далмацији мислили двојица врхунских српских интелектуалаца, Србин римокатолик – Марко Мурат и Србин православан – Никодим Милаш?²⁸

Основне идеје Марка Мурата о двоверју Срба и Српству су следеће.

Дубровник, „словински град“, „дубровачки народ“, „*natio ragusina*“, представља посебну културу. Многи у граду, особито у залеђу, славе крсну славу, док многи Дубровчани знају да су Срби. Дубровник је, дакле, католички, словенски, српски и југословенски град. Буђење Срба римокатолика започето је средином 19. века, с центрима у Дубровнику и у Каштелу. Цела градска дубровачка интелигенција, и бискуп Мато Водопић, нису крили да су Срби. „Дубровчани Пуцићи, Будмани, Стојановићи, Богишићи, Зоре, Франасовићи, Ђаје, Војновићи, Решетари итд. осећали су се и осећају се Србима“, Мурат наглашава овај податак у једном од писама Лазару Марковићу. Он му још и наводи речи Шандора Ђалског, упућене кћерима Србина римокатолика, Пере Будманија: „Био сам тамо, гледао сам оне дивне Жупљане и Конављане. Уживао сам. Све смо вам их похрватили, закирили нашим кокардама. Сви Хрвати! А нису, богами, него прави правцати Срби. Али немојте ме издати“, говорио је овај познати хрватски књижевник.

За Мурата није нимало спорно Српство Дубровника, које је проистекло из национално неопредељеног Словинства. У његовом схватању осећа се несигурност, јер су у њему, осим Срба, живели и Хрвати. У аутобиографији је истакао: Србин и Хрват су на овој територији академско опредељење, они су „Словинци (Југословени)“. Иако се није одрекао римокатоличког Српства, у међуратном периоду запловио је у југословенске воде, што га је одвајало од првобитне српске идеје и нагнало да пресуди: „Дубровник и Србима и Хрватима. Дубровник Дубровнику.“²⁹

Упуштајући се у прошлост и његово тумачење, Мурат је истицао како се у некадашњој Дубровачкој републици стварало вештачко хрватство. Све до краја 19. столећа географски се Даламација делила на Далмацију, Дубровник и Боку, да би у Краљевини Југославији

²⁸ Обојица су написали *аутобиографије* у којима се посебно осврћу на овај проблем, али и друге списе, нарочито Милаш. У овом раду користимо још Милашеву *Православну Далмацију*, Далматинска епархија, Београд Шибеник 2004. и објављена писма Мурата Софија Божић, „Српство Марка Мурата“, *Љетопис српског културног друштва „Просвјета“*, Загреб 1999.

²⁹ Идеје Мурата у аутобиографији (*Из мог живота*, Завод за уџбенике, Београд 2007, 19) и у писмима Лазару Марковићу, која је објавила С. Божић, *Српство Мурата*, 294, 304, 310, 312 скоро да су истоветни.

добила назив Далматинска Хрватска. „Хрватство овдашње није ни етнографско ни историско. Оно је само једна партија изникла из остатка аустроугарских времена, а највећма као протест и реакција увређених, запостављених, игнорисаних жалосним поступцима (незнање и непоштење) управљача после Ослобођења (тј. увређеног итд. Дубровника).“

Мучио се Мурат разлучујући српску од хрватске идеје код Дубровчана. Он је писао: „Хрватство у Дубровачком је артифицијално дело несвесних демагога, створено лажима историским, клеветам и мржањом на Србе и на све Хрвате који доиста воле државу и дело Ослобођења“ (писано 1933. године). Поткрепљивао је своје уверење навођењем речи бискупа Мата Водопића, пореклом Србина: „Синци, сила нам је да будемо Хрвати и то ваља бити, ако нећеш да те многи прогоне премда ми ни у дјетињству, ни наши оци, ни наши дједови нијесмо знали за то име“! Муратово Српство је неспорно, самим тим и поштовање православних Срба, као што су и његови погледи на Хрвате пуни разумевања. „Нисам против Хрвата. За мене смо ми још један народ. Али сам против лудилу и безобразлуку ма одакле они долазили. *Salus Reipublicae suprema lex*“ (курзив М. М.)!³⁰

Мурат је овим додирнуо спорно и неразјашњено питање о Србима и Хрватима као једном или два народа, као једном двоплеменом народу, као једном народу двеју вера. „Нећу да спомињем појам српства и хрватства. Цијепање једног народа на два народа, на два племена – којима се не знају границе и не познају се међу собом јесу ли једно или друго прије него што се један другом изјасни!!!“.³¹ Међутим, од почетка 20. века Ватикан је почео да користи хрватско име као облик свог мисионарског наступања на Балкану, што је резултирало поистовећивањем појмова Хрват и римокатолик. Римокатоличка црква сматра Србе и Хрвате једним народом, али међу њима постоји проблем који се испољава у вери и цркви. Мурат наглашава апсурдном мисао: „Ко је православни Србин је, а католици су Хрвати“. Срби греше када мисле да су оваквим схватањем већи Срби него што јесу. Није уочио да су вера и верска политика, и римокатоличка и православна, битно утицали да раздвајање „нашег народа“, па

³⁰ С. Божић, *Српство Мурата*, 301, 303, 304, 312, 313, 314.

³¹ У полемици коју воде дум Антун и капетан Радо, Дубровчани, а преноси Мурат у аутобиографији, дум Антун (брат Марка Мурата) каже: „Ми смо Славјани и остаћемо Славјани, који су праву културу и чивилтат примили откле је и вас свијет примио: из Италије. Ми Дубровчани нијесмо се зато италијанизали, него су Талијани који доходу у Дубровник чинили се Дубровчани, Словинци... Ми смо сви дошли озгор из Херцеговине, Босне, Србије, ечетера. Отоле смо донијели и језик и косту ме. Овди су нас едукали, угладили, и чинили од нас прве, анци, једине, Еуропејце *fragli Slavi del Sud. Veri Slavi e veri Europei* (међу Јужним Словенима. Прави Словени и прави Европљани). На жалост пали смо под Аустрију“, М. Мурат, *Из мог живота*, 58, 67 68.

ту чињеницу приписује менталитету: „*Два се опречна менталитета боре у нашем народу*“ (курзив Р. Љ). Под нашим народом подразумевао је Србе и Хрвате.³²

Српска православна црква заговарала је идеју да је Србин само онај који је православан, а Ватикан је чинио то исто када су у питању Хрвати – они могу бити само римокатолици. У оваквом поимању нације Срби су били на губитку, будући да Хрвата није било православних, те се они нису могли уписати у српски национални корпус, али су се зато Срби римокатолици утапали у хрватски национални корпус.

Срби православни су слаби верници у односу на Србе римокатолике, исправно је запазио Мурат и додао: „Колико је на пример доиста оних међу православним Србима који данас *истински* вјерују, који су истински православни ортодоксни и вјеровањем и дјеловањем?... С тога није нимало риједак међу нашим православцима случај *православног атеисте*. И то, разумије се, нарочито међу тако зв/аним/ образованим и културним“... Он је последњу тврдњу, уверен да је исправна, још једном истакао: „*А вере* – са ретким изузетцима – наша православна интелигенција нема“ (курзив М. М)! Изједначавање вере са нацијом за њега је сасвим неприхватљиво, чак погубно.³³

Мурат није био поклоник верског фанатизма, ни римокатоличког ни православног. Неговање верског фанатизма плод је набујалог национализма 19. века. Он сматра да је св. Сава светац и православних и римокатолика.³⁴

Срби римокатолици служе се у Дубровачком залеђу латинским језиком, али поју и читају јеванђеље на народном језику. „Не знају или неће да знају ти наши православни клерикално национални да ми имамо читаву вјековну литературу црквених књига на језику

---

³² М. Мурат, *Из мог живота*, 59. У писму Марковићу из Дубровника 17.6.1933: „...управ не би имало бити питања о хрватству и српству, него о два *менталитета*, два васпитања... Јер факт је да није могуће повући неку јасну линију између Срба и Хрвата“, С. Божић, *Српство Мурата*, 294, 299.

Допунимо Муратово излагање о Србима и Хрватима мишљењем Милана Решетара, који је био против да се „Срђу“ да чисто српски печат (1901): „*Ја на име нијесам више, како вам је сигурно познато, политички Србин који налази да је једини спас нашем народу у удвострученој ријечи Вуковој Срби и сви и свуда Хрвати сви и свуда. Мени је на име у народноме и језичноме погледу српско и хрватско једно те исто, па се ја никад више не бих ни с ким свађао због имена*“ (курзив у оригиналу), К. Милутиновић, *О покрету Срба*, 64.

³³ С. Божић, *Српство Мурата*, 299.

³⁴ „Овакву вјеру без Бога, опијени фанатизмом вјерским, приповједају неки најновији апостоли национализма. И проглашавају овакво своје безвјерство вјером националном, неким важним фактором југословенске културе“, С. Божић, *Српство Мурата*, 294.

српско-хрватскоме и латиницом и ћирилицом; а уз то да је један дио *наших католика* сачувао и у миси језик старословенски. И да је одмах по ослобођењу издат у Риму Мисал на старословенском дикцијије *српско-хрватске*, а не *руске* као што је сада језик у црквама нашим православним“ (курзив М. М.). Муратов жал за неразумевање римокатоличких Срба од стране православних Срба био је очигледан, често и оправдан.

На крају, Мурат наглашава: „Ово су мисли правог Католика, правог Југословена без обзира је ли он Срб или Хрват. Али на велику жалост и несрећу врло је мало данас у Југославији Католика који кршћански католички мисле. Страст политичка пријети да загуши вјеру.“ У насталој вишенационалној и вишеверској Југославији уследило је судбоносно опредељење Срба обе хришћанске вере о изједначавању Српства и Југословенства, погубног по српску нацију. У овоме су предњачили Срби римокатолици у монархији, њих су постепено следили Срби православни у републици, када првих више није било, сем ретких појединаца. „Србин сам и Југословен без задњих мисли“, или према Вуку „Србин западне цркве.“ За овакво национално опредељење Мурат је употребио занимљив израз – *Посрбица*, са значењем неког ко се вратио Српству. А такви су у очима православних Срба „издајнице, цигани, лупежи итд.“³⁵ Веровао је да православни Срби погрешно схватају Посрбице као што су лоше разумели Србе који су прихватили ислам – *Потурице*, а реч је о двома савим различитим појавама. Посрбице су хтеле да се врате у српски национални корпус, на шта указује и сам појам, док су Потурице биле савим другачији случај – оне су се масовно одвојиле од српског националног бића.

Поред Ватикана и аустријска управа у Далмацији зазирала је од Српства. Далмација је била удаљена и занемарена од Краљевине Србије, те се Аустрија, у борби против италијанизовања Монархије, одупирала „хрватским а не српским именом“. Српство је почело да губи битку са Хрватима још за владавине Аустрије и наставило увелико после Ослобођења 1918. године!³⁶

6.2. Ставови Никодима Милаша

Супроставимо Муратовим мислима идеје Никодима Милаша о Српству Далмације.

Милаш је књигом *Православна Далмација* (1901) дао солидну основу свом народу за разумевање политичких и националних проблема Срба у време настанка српске нације. Писана на основу историјских

³⁵ С. Божић, *Српство Мурата*, 301.

³⁶ Исто, 301, 313 314.

извора, она и данас корисно служи српској историографији.³⁷ Из ње, као и *Аутобиографије* Милашеве, користимо само оне делове који се односе на проблеме двоверних далматинских Срба.

За Милаша проблем којим се бавимо постаје актуелан тек са француском управом, за коју Герасим Зелић каже да је била „тиранство и неправда“, а Милаш нешто најбоље што су Срби доживели до тада. Он наглашава да је још Венеција прокламовала верску толеранцију, али њу нису поштовали њени чиновници. „Тек под француском владом могао је православни Даламатинац да душом дахне и да своју вјеру слободно исповједа“.

Оштро је осудио епископа Краљевића и покушај унијаћења, наглашавајући да се стварно одрекао своје вере, али не и формално, и да је то учинио ради личних користи. Ипак, наводи његове речи из опоруке писане у 97. години живота: „Намјера моја била је само, да просвјетлим стадо моје духовно и да уклоним мржњу између православних и римокатолика и да их сложим у братској љубави“.³⁸ Краљевићева идеја вредна је пажње, али сви су сумњали у његове добре намере.

Неке Милашеве погледе и повесне чињенице о Даламцији, посебно унијаћењу, изнели смо у почетном делу овог рада. Додајмо томе још захтев дриншких Срба да им се допусти повратак на православу веру (1848), после чега је 30. јанура 1849. године стигла наредба аустријске владе: „Слободно је свакоме који је навршио осам-

³⁷ „Ту сам књигу писао са пуно љубави, и сматрао сам је својим поносом, као православи Далматинац“, пише Милаш у аутобиографији. Чињеница да књига није изазвала пажњу ни код свештеника ни код народа, разочарала га је. „Увјерио сам се тада, како жалосно стоји православна свијест у свештенству и народу у сјеверној Далмацији“, *Аутобиографија, Дела Никодима Милаша, VII*, Далматинска епархија, Београд Шибеник 2005, 112. У писму Лазару Томановићу (1912) вајкао се: „Одавно је, а особито од издања моје књиге *Православна Далмација*, режао неко на мене и вребао је само zgodну прилику, да ми се освети“, „Из писама умрлих и заслужних Срба“, *Нови живот XXVI*, 11/1926, 329.

³⁸ *Православна Далмација*, 479, 502, 530. Милаш је имао и разумевања за Краљевића, али као православи епископ, који је био под сталним притиском Ватикана и римокатоличких мисионара, морао је да осуди сваки покушај и помисао о унијаћењу. Стога наводимо следеће речи Краљевића из 1815: „Учење моје цркве није у ничему противно учењу римске цркве јер сви једнако почитујемо једног и триличног Бога, а апостола Петра признаје и моја црква за правопрјестолног и врховног апостола, исто као и римска црква. У узајамном штовању церемонија једне и друге цркве ја сам већ успео, а почео сам сада настојати да се почитују и догмати римске цркве, који се само по форми разликују од догмата источне цркве. Радујем се, да се код просвјетљених и упливанијих мојих једновјерника ово моје настојање одобрава, и да ми исти у томе савјетом и помоћу притичу; и ја се надам да ћу у недалекој будућности постићи, да се у догматичким питањима сједини моја црква са римском црквом, те да будемо у вјери једни, а само у обредима различни. Божју заповијед да мора бити једно стадо и један пастир, дужан је свака да се стара извршити, а нарочито епископи“, *ibid.*, 493-4.

наест година пријећи из једног хришћанског вјерозакона у други“. Ускоро је уследио царски патент од 4. марта 1849. којим се православна вера признаје равноправном са осталим верма у Монархији.³⁹

Неспорно је да су Милашева *Православна Далмација*, и сам епископ, штитили интересе православних Срба. О Србима, и римокатолицима и православним, Милаш није имао лепо мишљење, док се о муслиманима није изјашњавао. Ево шта о Србима пише у *Аутобиографији*, у којој доминирају интимна осећања, често јака и искрена, и скоро у свему супростављена исказима, такође искреним, Марка Мурата. Ова два у свему занимљива и супростављена мишљења, у опреци су понајвише зато што је први овај проблем посматрао и доживљавао као православно верник, а други као римокатолик, упркос чињеници да су припадници једног те истог народа – српског!

Милашева мајка, Марија, родом је Италијанка, римокатолика, и са њом је говорио целог живота на италијанском. Кад је пошао у школу осећао се његов италијански акценат, „јер нијесам знао добро српски“, признаје епископ. Осам година школовао се код римокатолика – фрањеваца, доминиканаца и језуита, што није небитно у формирању његове личности. Тада, наглашава, да „о српству није ништа знао“. Милаш има разумевања према својим учитељима римокатолицима, чак осећа потребу да наведе њихово држање према православној вери: „О мојој вјери није ми никад ни један ни ријечи прословио, нити споменуо, да би њихова вјера била боља од моје“, нити су било шта изјављивали против православља.

Кад је, касније, као православно епископ, покушао да оснује гиманзију за православне и римокатолке у Сплиту, Срби су се бунили из страха да оваквим чином не буду поунијаћени и похрваћени. И сам је написао више текстова против унијаћења.⁴⁰

Већ смо истакли да је имао несхватљиво лоше мишљење о својим земљацима, православним Далматинцима. У својој импулсивности, с пуно неопрезности, разочараности, не увек и оправдане, представљао их је у негативнијем светлу него Хрвате. Многе далматинске Србе, као и део свештенства, осуђивао је „за њихов слаби српски патриотизам“, односно „полутанство њихово у народним осјећајима“. Најгори су били, по његовом уверењу, кнински и задарски Срби. За познавање његове личности и епископске делатности вреди истаћи да је Милаш успех на научном пољу више ценио од рада у цркви. Када је почео да размишља о повлачењу с епископског положаја, чинио је то с намером „да се ослободим од гадова сјеверно-далматинских и од подлости неких чланова српског клира

³⁹ *Ibid.*, 574.

⁴⁰ *Аутобиографија*, 17, 18.

у Даламцији, и особито у Карловцима⁴¹. А када је до тога и дошло, уследиле су речи које нимало не пристоје једном црквеном великодостојнику: „Одахнуо сам, кад сам видио да нијесам више далматински владика, и да немам више посла са онаквим бескарактерним свијетом, какви су у већини православни сјевернодалматински Срби. За њих је био Милаш 1881. стуб православља и бранилац цркве и народа на Приморју; 1886. био им је одметник од православне цркве и српске народности, 1901. опет понос даламатинске цркве, а 1911. прости дефраундант!“ Грђење сопственог народа и пастве завршио је непримереним речима – да се „ослободио од неваљалих православних Даламтинаца, мојих злосретних земљака“⁴².

Милаш је један од оснивача *Српског листа* и Српске странке на Приморју (1879/80), али је о тој политичкој делатности мало записао. Све до оснивања странке за римокатоличко становништво користио је појам „Латини“, потом „далматински Хрвати“. Зато што су почели да заузимају „непријатељски“ однос према даламтинским Србима, поричући им индивидуалност, он је бранио Српство иако није био против сарадње са Хрватима. Разишао се са Савом Бјелановићем понајвише стога што је његов ђак тражио да политички интереси стоје изнад црквених, док је епископ био уверен „да ће на послетку српско-православна црквена свијест надвладати над политичким рачунима.“ Незадовољан пријемом на који је наишла његова књига *Православна Даламција*, подстакло га је да изнесе тачан суд: „Увјерио сам се тада, како жалосно стоји православна свијест у свештенству и народу у сјеверној Далмацији“. Не само о обичним људима и њиховим свештеницима, већ и о самом врху Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији, сабрало се у њему негативно мишљење. Успехом у црквеним пословима и на научном пољу изазвао је завист, будући да је стекао први докторат богословља. И, уместо да тиме служи народу на част, тај успех донео је „завист, која је особито карактеристична код Срба“⁴³.

Милашеви погледи на Дубровник и дубровачко Српство посебно су драгоцени за разумевање српског националног питања у 19. и почетком 20. столећа. За Алфонза Павића, који је био заменик управника Даламције, Давида, пише да, „као Дубровчанин, није могао вољети православне.“ Већ смо нагласили да се разишао с Бјелановићем, познатим по неговању идеје о српском трöverном народу. „За српске далматинске ствари, исто и за јавне црквене послове, постао је, после Бјелановићеве смрти, мјеродаван ‘Дубровник’,

⁴¹ Ваља указати да је Милашево мишљење о школовању у Богословији у Сремским Карловцима налик казивању Светозара Марковића о школовању у Крагујевачкој гимназији.

⁴² *Ibid.*, 131, 132, 137.

⁴³ *Ibid.*, 46, 49, 55, 112, 138.

лист који су издавали такозвани ‘Срби-католици’, који већ као Дубровчани презирали су и мрзили ‘влашку вјеру’, како они називаху и данас још називљу православну вјеру... А симпатичан им је био овај лист, јер су мислили да ће његов програм прихватити сви либерални Хрвати, те претворише се и они у ‘Србе католике’; а нијесу знали, да све то ‘католичко Српство’ састављају десетак ако не и мање, амбициозних писмених Дубровчана, који су уза се имали можда још стотинак неписмених или полуписмених Дубровчана, које су они онако новчано помагали, а за које амбициозне писмене Дубровчане ‘католичко Српство’ није друго било, као што није ни данас, него пушта реклама.“ Овако опоре и тешке речи о Србима римокатолицима Дубровника нико више није изрекао. Без обзира на нека његова исправна опажања, као што је верска нетрпељивост и мржња, Милаш није остављао простор за било какаву разумну сарадњу. Он је још једном нагласио римокатоличку мржњу према православу: „Да, али требало је прихватити лијепу згуду, да се искали мржња противу православне вјере, којом мржњом Дубровчанин римокатолик рађа се, живи и умире“.⁴⁴

Душа уредништва тог дубровачког листа био је тада, а и послје, за више година, „јавни биљежник др Антун Пуглиеси“. Већ из начина писања Пуљезијевог презимена (ћирилицом „Пуглиеси“), говори о презиру који је гајио према овој личности. Милаш није спорно финоћу овог Дубровчанина, који се издавао за великог Србина и био вођ Српске странке од 1903. „Даламтински Срби, они из моје епархије, дакле чисти православни“ дали су поверење Србину римокатолику да их заступа у бечком парламенту, а не Србину православно, Душану Баљку, слепо му верујући, да би показали колико су „либерални у питању вјере“. Милаш, можда, с правом критикује наивност православног српског становништва, али уопште не узима у обзир, нити о томе даје било какав наговештај, колика је била од користи по Српство делатност Срба римокатолика, посебно у Бечу. Одустајање да о томе и размишља, укопавала га је дубоко у ортодоксном православљу.

Пуљези је осудио чланак професора богословије Калика „Патриотизам“, штампан у епархијском *Гласнику*, у којем су изједначени Православље и Српство, „два дијела једне исте идеје, који се међу собом допуњују, јер је ова теорија преживјела, шта више, штетна је

⁴⁴ Мржњу Дубровчана према Српству истицао је и Михаило Полит Десанчић: „Ваља бити објективан. Питам ја Вас: с ким ви Срби у Далмацији правите савез? Са мајушним делом становништва. Хоћете ли ви да игнорирате 400.000 католика? Ви се позивате на Дубровник. Лепо! Хоћу да верујем, да има интелигенције дубровачке, која хоће да су Срби, ал’ хоћете ли ви мени, који познајем Далмацију, да докаже те, да сви Дубровчани, да огромни дио, воле Србе? Ја знам да их мрзе. Позната је мржња Дубровчана против Црногораца, а знате ону реченицу за Србе: *Basta che sia greco*“, Л. Томановић, *Из писама умрлих и заслужних Срба*, 37.

за српску ствар, док у прошлости имала је неку релативну ствар“. Милаш није хтео ни да му одговори, те је замолио Калика да то уради, јер се плашио да не изазове још већи раздор са Србима римокатолицима, будући да су многи знали за његово негативно мишљење о њима. Свој став и држање према Србима римокатолицима Далмације правдао је тако што је навео потоње писање о овом питању *Дубровника*, потом *Србобрана* и *Заставе*. Милаш је био уверен да ради у име „свог народа“, али је очигледно да је мислио само о једном његовом делу, оном бројнијем – православном.⁴⁵

Чланак „Патриотизам“ је изазвао негодовање и осталих Срба римокатолика. Међу првим огласио се „добри Србин“, Антун Фабрис. Прочитавши чланак у *Гласнику* Далматинске епархије, Фабрис се обратио писмом Лазару Томановићу овим речима: „ако га нијесте прочитали, молим да га прочитате па, ако нијесте заборавили, дозовите у памет онај наш разговор на Цетињу о Владици Милашу, па ћете се увјерити да нијесу сасвим неистинити неки гласови. Пође ли се оним путем, што га казује писац чланка Патриотизам, Српство ће у Далмацији, Дубровнику и Боки много изгубити“. Молио је Томановића да упозори владику и људе око *Гласника* да више тако не пишу, јер оно „не може донијети користи српској ствари у Далмацији“. Милаш и његови православни следбеници напустили су Вукову и Бјелановићеву идеју и програм о „Србима без разлике вјере“, а то су радо дочекали римокатолички бискупи, посебно барски. Фабрис истиче да не би ни мало допринело српском питању када би српски политичари у Далмацији, обе вере, ступили у „борбу са црквеним органима“.⁴⁶

Очигледно је да Милаш није доживљавао Дубровник као српски град, већ као великог непријатеља православља и Српства. У томе је био на сасвим супротним позицијама од Марка Мурата.

Питање преименовања и враћања на стари назив Звода Светог Јеронима у Риму (1901), илирски или хрватски, изазвало је бурну полемику у Далмацији. У њој је учествовао и Милаш. Он је осуђивао и папу, јер је брисањем имена „илирски“ потврђивао идеју „да нема Срба Католика“. Из тога је извео закључак да ни барски надбискуп не може више носити титулу „Примас Србије“, јер она тиме губи смисао. У писму Томановићу наглашава: „Али политички интерес Српства данас захтијева да се даде важност оној титули, и ја сам хтио да потпомажем том интересу. А ни теби тамо не мора бити најлакши посао уздржати златну средину између строго православних Срба и Срба Католика, при осетљивости православних за своју цркву.“ Ми-

⁴⁵ *Православна Далмација*, 92, 105–107.

⁴⁶ Л. Томановић, „Из писама умрлих и угледних Срба“, *Нови живот* XXVII, 9/1926, 264.

лашева осетљивост према православним неспорна је, иако њихову верску припадност пише малим словом, али не и према католицима, мада за њихово верско опредељење користи велико слово. Тиме се дотакао и питања Срба римокатолика у Црној Гори и Приморју и могућности да ова српска држава пригрли њихове симаптије. Али се одмах упитао: „Како би на то гледали затуцани православни Срби, међу којима *аз јесам први* – то је већ друга ствар“ (курзив Н. М). И, не часећи, сам је понудио одговор: „Мргодили би се, како може бити Српства без Православља...“

Милаш се није посебно изјашњавао о Хрватима, које је идентификовао с римокатолицима, као што је Србе идентификовао с православним верницима. Међутим, изричит је био када је писао ко стоји иза Хрвата и због чега: „Ватикан се неће никада занијети за Српством на штету Хрватам јер они добро знаду из историје политику српских владара према Риму“.⁴⁷ За овакво исправно Милашево опредељење налазимо потврду у речима каноника Јакова Групковића, који је изнео запажање слично епископовом: „Та ми знамо да нисмо Хрвати него Срби, а ма не смиемо од Рима звати се Србима“.⁴⁸

О Србима муслиманске вероисповести Милаш није писао!

7. РИМОКАТОЛИЧКО СРПСТВО И СРПСКЕ ЗАБЛУДЕ

Када су се у другој половини 19. века појавили Срби римокатолици био је то изненадни и велики национални феномен. Дугогодишње ропство под Турцима као да је избрисало из свести Срба њихову припадност римокатоличкој вери у средњем веку. Они су, тада, и наредних деценија, чинили највећи део српске интелектуалне елите на Јадранском приморју, посебно у његовом јужном делу. У српској националној политици римокатоличко Српство будило је наду, отварало видике и обећавало нешто проширеније српско и српско-хрватско уједињење на просторима Јадранског приобаља и залеђа. Крајем 19. и почетком 20. века римокатоличко Српство је било у успону, поступном али сигурном. Одавно је запажено да су се римокатолички Срби изјашњавали као Срби без присиљавања, без користољубља, самоиницијативно, и да су у томе били упорни и непоколебиви до Уједињења.⁴⁹

⁴⁷ Исто, *Нови живот*, XXVI 10, 1926, 297 298.

⁴⁸ Никола Милованчев, „Дон Јаков Групковић 1833 1911 (свештеник, педагог, филолог и национални радник)“, *ЗСХ* 4/1998, 65.

⁴⁹ Л. Костић, *Срби римокатолици*, 215, 287, 289. Пишући о овом проблему Костић наводи и примере над којима се ваља замислити. Када се један Дубровчанин представио крљау Александру као „католички Србин из Дубровника“, владар му је одговорио да је он „православни Хрват из Београда“. *Ibid.*, 290.

Неспорна је чињеница да су Срби римокатолици, били бољи следбеници Вукове идеје о српској нацији трију вера него Срби православни, изузимајући њихов мали број, пре свега цивила интелектуалаца, не и свештеника. Бранећи ову идеју упорно, јер су само тако могли остати Србима а не одрећи се римокатоличке вере, они нису наилазили на разумевање ни националистички настројених Хрвата, ни православљу оданих Срба, пре свега из редова Српске православне цркве. Њих није имао ко да схвати и подржи, иако су „Срби католици добро осећали шта српска мисао значи за наш народ“. Можда и зато што су се нашли у маказама између римокатоличких Хрвата и православних Срба, Срби римокатолици су се трудили да задрже и српску националност и римокатоличку веру, не успевши да убеди ни прве ни друге да је то могуће. Задовољан успехом постигнутим буђењем римокатоличког Српства, Лазар Томановић је истицао да су преузели заставу српску на Приморју и да „данас имамо занешенијех Срба и енергичнијех међу католицима неголи међу православнијем“.⁵⁰ Већ смо истакли да је Лујо Бакотић наглашавао њихову оданост и Српству и римокатоличкој вери.

Срби римокатолици нису мешали своју веру с националним осећајем и политичким радом. „Истичући своје српство ми нисмо питали ни католике ни православне свештенике да нам признају оправданост тог свог осведочења, јер смо били уверени да имамо право да га истичемо“, писао је Лујо Бакотић у својој познатој књизи. Он је исправно запазио да српски народ није политички зрео и да не може „бити места за две националне идеје, него само за једну“; дакле, ни српство ни хрватство, него југословенство.⁵¹

У Далмацији су се, од краја седамдесетих година 19. столећа, надметале две мисли, две идеје – српска и хрватска, православна и римокатоличка. Отуда је сукоб Срба и Хрвата доживљаван као сукоб православља и римокатоличанства. Идентификацијом Срба с православљем и Хрвата с римокатоличанством, на верском наковњу исковане су две нације на југословенском простору – српска и хрватска. У тој борби први су подлегли Срби римокатолици, који су отпали од српског националног корпуса и стопили се с хрватским националним бићем, постепено, после 1918. године, поставши поборницима југословенске идеје, потом хрватске.

Идеја о политичком народу се пренела из Хрватске и Славоније у Далмацију. Павлиновић је тврдио: „да Срби у Хрватској могу бити само ‘Хрвати источне цркве’, да је ‘Хрват они који живи у Хрватској држави, а Срб који живи у Србији’“, и „нам је довољно да Срби

⁵⁰ „Срби католици“, *Српски глас*, 28.02.1890, у С. Божић, *Политичка мисао Срба*, 66.

⁵¹ Бакотић, *Срби у Далмацији*, 185, 187.

разуме, да ми Хрвати нисмо дужни стварати србство у Хрватској“. У спровођењу овакве политике Хрвати су били упорни и доследни, те су бележили успех. Полемишући са Лазаром Томановићем у *Народном листу*, Миховил Павлиновић, за кога је *Српски лист* писао да је српског порекла, исписао је пророчанску мисао: „Давно пошто заклапа мотика над главом Лазара Томановића, Српсто у Далмацији биће на врби свирала.“⁵²

Погубну слику неуспеле политике Срба у Далмацији, како у време Хабзбуршке монархије, тако и обе Југославије, сликовито је представио Мирко Демелић. Од идеје о јединству Срба трију вера, временом, у периоду од једног века, створене су три нације: „Али се и чудих кад сазнах да у Сињу постоје многи Вучковићи, као и у моме Класнићу; први су били Хрвати, други Срби. Показивали су ми која је земља у Сињском пољу била од Вулетиха, а која од Трипала. Из куће Трипала, и њу су ми показали, поникао је Мика, чије је име у мом дјетињству, уз име Савкино, производило неразумљив страх. Све је било чудно: три кољена Трипала – три нације; Круно – Србин и начелник Сиња испред српске странке; Мирко – Југословен (ОРЈУНА, СДС, Радикална странка) и народни посланик; Мика – Хрват и вођа националистичког покрета 1971. године“.⁵³ Југословенска нација нестала је са државом (леп пример колико је држава битан интегративни фактор нације!), а њено место заузела је бошњачка нација муслимански оријентисана. Овим путем вера се показала као јак дезинтегративни фактор, који је расточио српску нацију на три дела. Конфесија је била интегративни фактор српске нације у ужем смислу, само у оквирима православља, а дезинтегративни фактор у ширем смислу, у оквирима трију нетрпељивих вера.

Срби римокатолици су били *бољи Срби* него што су смели да се таквим искажу, а Срби православни су били *лошији Срби* него што су се представљали! Да би смо разумели изнету тврдњу, поред претходно изнетих примера, указујемо и на неколико српских заблуда непосредно везаних за проблем који је разматран у овом раду.

Прва и највећа српска заблуда коју су исказивали православни Срби, била је и остала *да је Србин само онај који је православан*. Ово је став Српске православне цркве, био и остао. Добрим делом прихватили су га и световни Срби, осим ретких интелектуалаца и свих Срба римокатолика. С овим је у нераскидивој вези појам о *Српском*

⁵² Л. Томановић, „Из писама умрлих и заслужних Срба“, *Нови живот*, XX VII 1, 1926, 7; С. Божић, *Политичка мисао Срба*, 97; С. Божић, *Српска народна странка*, 102.

⁵³ Мирко Демелић, „Ја, Срби и Хрвати“, *Љетопис Српског културног друштва „Просвјета“*, Загреб 1999, 410.

православљу, који у историографији није јасно и подробно објашњен и протумачен.⁵⁴

Друга српска заблуда, коју су исказивали римокатолички Срби, односи се на *однорођавање и похрваћивање Срба*. Наводимо два примера. У необјављеном програму *Гласа Дубровачког* (1885), оснивачи подвлаче да „осјећајући да су Срби, неће се никад слити ни претопити у Хрвате, премда су справни у неопредељеној будућности, ступити ш њима у какву чим заједницу“. Док је Антун Фабрис писао у чланку „Или к Загребу или к Београду?, *Дубровник* (1892): „Ми Дубровчани, Срби по пореклу, иако се нећемо нигде за нигда претапати у Хрвате, а то није ни нужно, ни могуће; ми ипак не саћамо о каквој Великој Србији, тј. о Србији која би освојила друга племена југословенска“.⁵⁵ Њихова отпорност, увек крхка, није се могла одупрети хрватском национализму у успону, с изузетком краћег југословенског периода између два светска рата, који је овај процес успорио. Случај породице Трипало, као и многи други, а изнад свега, да су Срби римокатолици права реткост, неспорна је потврда ове заблуде. Феномен Срба римокатолика Срби нису искористили у ковању српске нације.

У настанку прве заблуде нису учествовали Срби римокатолици, у настанку друге заблуде нису учествовали Срби православни, иако су упозоравали сународнике друге вере на опасност однорођавања и били свесни негативног исхода – српског пораза а хрватске победе.

Трећа српска заблуда односи се на исламизоване Србе, пре свега у *идентификацији етничког Турчина и муслимана наше крви*, и њихово још драстичније искључивање из српског националног корпуса, али се на њу посебно не осврћемо јер није предмет овог рада.

И, на крају, истакнимо, а то заслужује посебну монографију, да је у оквирима српског националног бића или српске нације, остао само онај део српског народа привржен православљу, уз изузетак ретких појединаца друге вере. Остварењу те појаве, која је имала за циљ да сачува што више Срба у православљу, искључива заслуга припада Српској православној цркви.

---

⁵⁴ Види Ђ. Слијепчевић, *Историја*, књ. 1, поглавље „Српско православље, 451 463.

⁵⁵ К. Милутиновић, *О покрету Срба*, 45, 57.

Dr. Radoš Ljušić

Professor

University of Belgrade Faculty of Philosophy

THE DALMATIAN SERBS: ONE NATION AND TWO
RELIGIONS (THE EXAMPLES OF MARKO MURAT AND
NIKODIM MILAŠ)

The author examines the issue of religious partition of the Serbian people from the Middle Ages until the 1930s. Division along the religious lines may be generally observed everywhere on the territory inhabited by the Serbs. Yet, the author decides for the most part to focus on the Serbs of Dalmatia, Dubrovnik and Boka Kotorska in the XIX and at the beginning of the XX century, and on their adherence to either Orthodox, or Roman-Catholic Christianity. The religion could have played both the consolidating and the disintegrative role in formation of the Serbian nation, and the author explores these options, studying the beliefs and convictions of two prominent Serbs of the time: Roman-Catholic Marko Murat and Orthodox bishop Nikodim Milaš. In the end, the author deliberates on three Serbian misapprehensions with respect to the relation between the religion and the Serbian nation.

Key words: *Serbian nation. – Orthodox Christianity, Roman-Catholic Christianity and Islam. – National programs. – Political parties. – Serbian misapprehensions.*